

Cyprus en het geslacht Lusignan

Tijdens de derde kruistocht (1189-1192) bezette Richard I (Coeur-de-Lion) het eiland Cyprus dat sinds 395 n.Chr. tot het Byzantijnse Rijk behoorde. In 1191 verkocht hij het voor de som van 40.000 pond aan de Orde van de Tempeliers. Aangezien deze er weinig heil in zag er een privé-eiland op na te houden, verkocht de Orde het aan de toenmalige koning van Jeruzalem, Guy de Lusignan. Vanaf dan worden verschillende leden van deze Franse adellijke familie uit Poitou de erfelijke koningen van Cyprus. In 1489 zal Catharine Cornaro, telg van een illustere Venetiaanse patriërsfamilie, weduwe van de laatste koning van Cyprus Jacques II de Lusignan (bastaardzoon van Jean III en Marieta de Patras, gestorven op 5 juni 1473) en moeder van de amper 1 jaar oud geworden Jacques III de Lusignan, het eiland afstaan aan de Republiek Venetië. In 1571 komt het in Turkse handen en in 1878 onder Engels bewind, eerst als protectoraat en vanaf 1925 als kolonie. Vandaag behoort het nog altijd tot een van de vele speelballen van de hedendaagse geschiedenis. Het geslacht Lusignan, genoemd naar het gelijknamige stadje in Poitou, wordt reeds vermeld in de 10e eeuw. Guy de Lusignan, zoon van Hugues VIII (gestorven in 1164) onderneemt als eerste de reis over zee naar Jeruzalem (van dan af aan spreekt men over de Lusignans d'Outre-Mer), huwt er met Sybille, koningin van Jeruzalem en wordt er zelf koning in 1185. Twee jaar later verliest hij Jeruzalem en nog enkele jaren

later koopt hij dan maar Cyprus van de Tempeliers. Na er enige tijd 'Seigneur' te zijn geweest, wordt hij er de eerste koning, dit tot aan zijn dood in 1194. Zijn broer Amaury de Lusignan (1145-1205), die ooit Beiroet heroverde op de moslims, zal hem opvolgen. Na hem zullen nog een vijftiental leden van de Lusignan-familie koningen van Cyprus worden, onder wie de twee belangrijkste, zeker wat betreft de promotie van kunst en cultuur als machtsattributen, Pierre I (koning van 1359 tot 1369) en Janus I (van 1398 tot 1432) zijn. Omstreeks 1590 schreef een nazaat van dit Cypriotische koningengeslacht, Etienne de Lusignan, broeder in de Orde der Dominicanen, een *Histoire Généalogique des Rois de Jérusalem, Chypre, Armenie* waarin de meeste van deze gegevens en nog véél meer waaronder 'un très grand nombre de fables' (Louis Moreri: *Le Grand Dictionnaire Historique* – 1707) te vinden zijn.

Johan Huys

biografieën

Het **HUELGAS ENSEMBLE** werd in 1970 opgericht door Paul Van Nevel en is een van Europa's meest gerenommeerde ensembles voor de uitvoering van middeleeuwse en renaissancistische polyfone muziek. Altijd opnieuw weet het ensemble te verrassen door de originele programmering van onbekende werken, die door Paul Van Nevel in Europese bibliotheken worden opgezocht. De interpretaties van het Huelgas Ensemble zijn gebaseerd op een grote vertrouwde met de uitvoeringsattitudes die tijdens de middeleeuwen en de renaissance gangbaar waren. Een grondige kennis van de notatie en de muziek is voor hen dé vereiste om door te dringen tot de essentie van de compositie. Steeds weer loven pers en media de spontane levendigheid waarmee het Huelgas Ensemble zijn repertoire brengt en waarmee het voortdurend nieuwe normen vestigt.

PAUL VAN NEVEL bekwaamde zich van 1969 tot 1971 in de oude muziek aan de Schola Cantorum in het Zwitserse Basel. Hij is een van die musici die geen voltooing neemt met het louter uitvoeren van muziek. Een groot deel van zijn tijd wijdt hij aan het opzoeken en bestuderen van vergeten parels uit de (Vlaamse) polyfone traditie. Paul Van Nevel maakte er zijn credo van in de interpretatie van dat repertoire zoveel mogelijk de tijdsgesest van die periode te betrekken. Zijn expertise stelde hij als gastdirigent al ter beschikking van het Collegium Vocale Gent, het Nederlands Kamerkoor en het Koor van de Nederlandse Bachvereniging. Over de muziek uit middeleeuwen en renaissance verschenen al enkele boeken van zijn hand.

IN DE KIJKER DI 13.05.08 / 20.00 / COLLEGIUM VOCALE GENT / HIMMELFAHRTSORATORIUM BACH
Dankzij jaren voorbereidend werk kon Bach op relatief korte tijd drie oratoria voltooien. Twee ervan, het Ostersatorium en het Himmelfahrtssatorium horen we in een uitvoering van specialisten in het genre, het Collegium Vocale Gent onder leiding van Philippe Herreweghe. Beide werken bevatten integrale bijbeteksten, afgewisseld met madrigaalachtige stukken en vierstemmige koralen.

Het rockrijke **CONCERTGEBOUWCAFE** met uitzicht op 't Zand is een goede plek om met vrienden samen te komen, voor een lichte lunch of aperitief. Er is bovendien een uitgebreid aanbod van cds om te beluisteren én aan te kopen. Open vanaf 11 uur, gesloten op zón- en maandag tenzij er een voorstelling is.

info & tickets

IN&UIT - 070 22 33 02

IN&UIT - 't Zand 34, 8000 Brugge

WWW.CONCERTGEBOUW.BE

subsidiënten

BRUGGE

mediasponsors

DeMorgen

Knack weekend FOCUS

Klara

structurele sponsors

Electrabel

FLUXYS

BOMBARDIER

ZA 26.04.08

HUELGAS ENSEMBLE
MUZIEK AAN HET HOF VAN JANUS VAN NICOSIA

CONCERTZAAL - 20.00
19.15 Inleiding door Paul Van Nevel

Huelgas Ensemble

Muziek aan het hof van Janus van Nicosia

De Huelgas Ensemble is een van de belangrijkste en meest bekende muziekensembles van Nederland. Het werd opgericht in 1973 door Paul van Nevel. Het bestaat uit ongeveer 25 musici, die zowel in Nederland als in het buitenland optreden. Het ensemble heeft een rijk repertoire van middeleeuwse en renaissance muziek, met name uit de periode van de 14e en 15e eeuw. Het ensemble heeft ook een aantal opnamen gemaakt, waaronder een complete opname van de muziek van Guillaume de Machaut.

VOX	FRIENDS IN MUSIC
-----	------------------

ensemble
HUELGAS ENSEMBLE
dirigent
PAUL VAN NEVEL

Aphrodite in de armen van ‘La douce France’: muziek aan het hof van Janus de Lusignan in Nicosia

uit het Cypriotisch Manuscript (1413-1426), Bibliotheca Nazionale Turijn

- 1 *Personet armonia, isoritmisch motet*
- 1 *Je sui trestout d’amour naimpli, virelai*
- 1 *Patrem omnipotentem – credo, isoritmisch misdeel*
- 1 *Si doulchement mon ceur je sens sous-pris, ballade*

— Pauze —

Cypriotische O-antifonen, een cyclus van negen isoritmische motetten (ca. 1400)

- 1 *O sapientia – Nos demoramur*
- 1 *O Adonay – Pictor eterne*
- 1 *O radix Yesse – Cunti fundent*
- 1 *O clavis David – Quis igitur*
- 1 *Lucis eterne – Veni splendor*
- 1 *O Rex virtutum – Quis possit*
- 1 *O Emanuel – Magne virtutum*
- 1 *O sacra virgo – Tu nati nata*
- 1 *Hodie puer – Homo mortalis*

APHRODITE IN DE ARMEN VAN ‘LA DOUCE FRANCE’

Het Aphrodite-eiland Cyprus was tijdens de kruistochten een gedroomde rustplaats, een noodzakelijk bevoorradingspunt en een strategische controlepost voor de westerse legers. Cyprus bezat belangrijke doorvoerhavens en was op slechts enkele uren varen van de Syrische kusten en twee dagen van Egypte verwijderd. Wat klimaat, specerijen en grondstoffen betrof, was Cyprus een aards paradijs. In de Franse poëzie van de 14e eeuw wordt het eiland dikwijls omschreven als ‘Engaddy, la precieuse vigne’.

De 17 Lusignans die in Nicosia zeten tussen 1192 en 1489 laten op het eiland een schat aan Franse cultuur achter. Etienne de Lusignan schreef over deze periode: ‘La noblesse de Cypre chante aussi fort doucement et avec une voix plaisante comme on lit qu’anciennement les Druides et Sardons faisoient en France.’ Op architectonisch vlak wordt de Franse gotiek ingevoerd. In 1208 start men met de herbouw van de Santa Sophia in Nicosia. Het koor is identiek aan dat van de Notre-Dame in Parijs! De kastelen Kolossi, Kantara, Buffavento en Dieudamour zijn naar westers stramien gebouwd. Op een boog-scheut van dit laatste kasteel wordt de abdij van Bellapaïs gebouwd, eveneens in Franse gotiek. Cyprus wordt bezocht door koningen, diplomaten, kunstenaars en kruisvaarders. De Duitser Ludolfus de Suchen, in 1336 als pelgrim op doortocht op Cyprus, vertelt in zijn *De Terra Sancta et itinere Jhiersol*: ‘Het is de

rijkste stad die ik gezien heb en de mensen zijn er zeer welvarend. Al deze lieden zijn rijke handelaars. Alle schepen en goederen doen Cyprus aan, waar ze ook vandaan komen en wat ook hun eindbestemming is. Talen van alle ’s Heren landen worden hier gesproken’.

Hoogtepunt van de culturele en muzikale bloei op Cyprus is de periode 1359-1432. Pierre I de Lusignan stimuleerde de Franse muziek op Cyprus nadat hij op zijn Europese reis kennis had gemaakt met vooraanstaande muzikale centra. De resultaten van deze reizen blijven natuurlijk niet uit. Tot ver in de 15e eeuw is de invloed van de Franse Ars Nova, en later van de Ars Subtilior, niet meer weg te denken uit het muzikleven aan het hof van Nicosia. Tal van Franse musici en componisten doen hun intrede in de Cypriotische muziekkapel; Nicosia wordt een van de belangrijkste centra van de Ars Subtilior.

Janus I de Lusignan (1374-1432) was een van de belangrijkste figuren voor het muzikleven op Cyprus. Hoewel hij in voortdurende strijd is gewikkeld met Saracenen, Genuezen en Venetianen, laat hij niets onverlet om voor de talrijke Europese bezoekers een oog- en oorverblindende pracht tentoon te spreiden. De muziekcultuur bereikt tijdens Janus’ bewind een hoogtepunt. Los van het vasteland ontwikkelt de Cypriotische muziek een eigen stijl die weliswaar schatplichtig is aan de Ars Subtilior, maar die bovendien ingrediënten bevat die de eigenheid van het maniërisme op het eiland in

woord en toon beklemtonen. Het is dankzij Janus de Lusignan dat wij nu nog op de hoogte zijn van deze rijke muziekkunst: wanneer zijn dochter Anna huwt met Louis, graaf van Genève, schenkt hij haar een bruidschat waaronder zich een omvangrijk muziekmanuscript bevindt. Het is dit unieke handschrift, vervaardigd tussen 1413 en 1426, dat de enige stille getuige is van het repertoire aan het hof van Nicosia.

De Huelgas Ensemble

Het Cypriotische handschrift wordt thans bewaard in de Biblioteca Nazionale van Torino. Het omvangrijke manuscript bevat meer dan 200 polyfone composities – geestelijke en wereldlijke: gregoriaanse gezangen (o.a. voor de eilandheiligen St-Hilarion en St-Anna), polyfone misdelen, Latijnse en Franse motetten, ballades, een polyfone miscyclus, virelais en rondeaux. Geen enkele componisten-naam wordt vermeld en alle werken zijn zonder uitzondering unica die in geen enkel ander manuscript voorkomen. We hebben hier dus te maken met een totaal geïsoleerde getuigenis van een lokale kunst. De teksten van de composities verwijzen soms naar de eilandsituatie (Christus wordt als een schipper voorgesteld) en bevatten regelmatig verwijzingen naar het plaatselijke hofleven (wapenschild-spreuken).

DE CYPRIOTISCHE O-ANTIFONEN

In de liturgie worden de O-Antifonen de week vóór Kerstmis gezongen tijdens de vespersdienst. Zij worden O-Antifonen genoemd omdat ze alle beginnen met een O-acclamatie. Alle O-Antifonen spreken hun hoop uit voor de komst van de Redder. Christus wordt gevraagd snel ter hulp te komen zodat het noodlot van de nietige mens gekeerd wordt. Aanvankelijk bestond de gregoriaanse cyclus uit zeven O-Antifonen waarbij de eerste antifoon, O Sapientia, gezongen werd in de vespers van 17 december en de laatste antifoon (O Emmanuel) op 23 december werd vertolkt. In de late middeleeuwen wordt aan deze cyclus dikwijls een antifoon toegevoegd die dan gezongen werd op 24 december. Deze O-Antifoon bezingt meestal de Maagd Maria als medium voor de komst

Het ideaal van de tot in het uiterste doorgevoerde polyfonie is de centrale gedachte in de compositiestijl van de Cypriotische Ars Subtilior. Elke stem van het polyfone weefsel gedraagt zich volstrekt onafhankelijk in de ruimte en tekent haar profiel zelf-

standig uit. Ritmisch gesproken is de compositietechniek van de Cypriotische muziek uiterst complex, door het gebruik van ritmische snufjes zoals syncopatio, color, proporties, en door het aanwenden van nieuwe notetekens om tot dan toe onnoteerbare notenwaarden grafisch te kunnen voorstellen. Een ander opvallend kenmerk van de Cypriotische muziek is het melodisch veelvuldige gebruik van de sequens, een herhaling op verschillende toontrappen van eenzelfde motief of melodie. Een uitzonderlijk voorbeeld kan de luisteraar horen in *Si doulchement mon ceur* waar de bovenstem op het woord ‘vivant’ vijfmaal een motief herhaalt, steeds op een andere toonhoogte.

DE CYPRIOTISCHE O-ANTIFONEN

In de liturgie worden de O-Antifonen de week vóór Kerstmis gezongen tijdens de vespersdienst. Zij worden O-Antifonen genoemd omdat ze alle beginnen met een O-acclamatie. Alle O-Antifonen spreken hun hoop uit voor de komst van de Redder. Christus wordt gevraagd snel ter hulp te komen zodat het noodlot van de nietige mens gekeerd wordt. Aanvankelijk bestond de gregoriaanse cyclus uit zeven O-Antifonen waarbij de eerste antifoon, O Sapientia, gezongen werd in de vespers van 17 december en de laatste antifoon (O Emmanuel) op 23 december werd vertolkt. In de late middeleeuwen wordt aan deze cyclus dikwijls een antifoon toegevoegd die dan gezongen werd op 24 december. Deze O-Antifoon bezingt meestal de Maagd Maria als medium voor de komst

van Christus en is waarschijnlijk toegevoegd onder druk van de enorm populaire Maria-devotie. Meestal was dit antifoon het al even populaire *O Virgo virginum* dat – mits tekstuele of melodische veranderingen, ‘trophe’ genoemd – het achtste motet van de Cypriotische cyclus is. Alle teksten van de Cypriotische O-Antifonen zijn sterk getropeerd. Taal en woordgebruik van de getropeerde teksten ontbloten een rijke fantasie en een kleurrijke beeldspraak die dikwijls geënt zijn op lokale tradities en situaties. Zo herinnert het woordgebruik soms aan de verbondenheid van de eilandbewoners met de zee: nogal wat zeevaarttermen duiken in de poëzie op. Ook de talrijke allusies op oorlogstoestanden en onderdrukking refereren aan de woelige tijd waarin deze motetten ontstaan zijn: het Cypriotische leger was voortdurend betrokken bij de bestrijding van de Turken in het Heilig Land, terwijl op eigen territoriaal gebied er voortdurend onvrede was met Genuezen en Venetianen.

De behandeling van de tekstplaatsing is heel bijzonder te noemen. De tekst staat volledig in dienst van de polyfone onafhankelijkheid van de bovenstemmen. De tekstverstaanbaarheid is volledig ondergeschikt en in grote mate onmogelijk gemaakt door het feit dat de bovenstemmen tegelijkertijd verschillende teksten voordragen. Het verloop van de tekst is steeds onderhevig aan de grilligste ritmische evoluties en accentuaties zodat het ‘klankenspel’ voorrang krijgt op de duidelijkheid van de tekstdeclamatie. De klankkleur van de stemmen krijgt de bovenhand op het inhoudelijke.

De Ars Subtilior wordt in de Cypriotische motetten Ars Subtilissima. Elke stem van het polyfone weefsel gedraagt zich volstrekt onafhankelijk in de ruimte en tekent haar profiel zelfstandig uit. Qua tekstbehandeling is dit principe reeds overduidelijk aanwezig: de bovenstemmen hebben verschillende teksten. Ritmisch gelden dezelfde normen. Tegenover de complexe ritmiek van de bovenstemmen staat de ritmiek van de contratenor en tenor die veel langzamer evolueren. Een ander opvallend kenmerk van de O-Antifonen is het gebruik van het isoritmische principe, waarbij melodische en ritmische ‘formules’ in verschillende verhoudingen herhaald worden.

DE CYPRIOTISCHE O-ANTIFONEN

De Cypriotische O-Antifonen mogen als een hoogtepunt beschouwd worden in een periode waarin de exuberante aanwending van ritmisch-polyfone structuren alle aandacht trok. Bovendien zijn zij getuigen van een exclusieve toonspraak zoals alleen maar van eilandbewoners verwacht kan worden, ook al schrijven zij in de traditie van het Franse thuisland.

De Huelgas Ensemble

Paul Van Nevel

ensembles
Huelgas Ensemble

dirigent
Paul Van Nevel

cantus
Poline Renou
Axelle Bernage
Véronique Bourin
Els Van Laethem
Christel Boiron
Sabine Lutzenberger
Witte Maria Weber
An Van Laethem

tenor
Tom Philips
Bernd Oliver Fröhlich

vedel en rebec
An Van Laethem

Garklein recorder, sopraan en alt recorder
Bart Coen

bass recorder
Peter De Clercq

pommer
Mirella Ruigrok

trompette de ménestrel
Cas Gevers
Harry Ries

credits

ensembles
Huelgas Ensemble

dirigent
Paul Van Nevel

cantus
Poline Renou
Axelle Bernage
Véronique Bourin
Els Van Laethem
Christel Boiron
Sabine Lutzenberger
Witte Maria Weber
An Van Laethem

tenor
Tom Philips
Bernd Oliver Fröhlich

vedel en rebec
An Van Laethem

Garklein recorder, sopraan en alt recorder
Bart Coen

bass recorder
Peter De Clercq

pommer
Mirella Ruigrok

trompette de ménestrel
Cas Gevers
Harry Ries